שני מלכים בכתר אחד

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים: וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ וַיְהִי כֵן: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים: וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ: וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי: (בראשית א יד-יט).[1]

רד"ק בראשית פרשת בראשית פרק א פסוק טז

הגדולים - לא אמר גדולים בגופם, כי כל הכוכבים חוץ מכוכב נוגה גדולים מהלבנה, כמו שחקרו בעלי התכונה, אבל רצה לומר גדולים באורם, והלבנה גדולה באורה משאר הכוכבים חוץ מהשמש, מפני שהיא קרובה לארץ. וקרא שניהם ״גדולים״ כנגד שאר הכוכבים, אבל משניהם השמש גדול, כמו שאמר: ״המאור הגדול״, וכן הוא למראות העין.[2]

בראשית רבה ו ב, פרשת בראשית

״לך יום אף לך לילה״ (תהלים עד) - לך היום מקלס ולך הלילה מקלס. מה היום ברשותך, אף הלילה ברשותך. בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום – ״לך יום״, ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה – ״אף לך לילה״ ... עשית לנו נסים ביום ואמרנו לפניך שירה ביום: ״ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא לאמר״ (שופטים ה א), עשית לנו נסים בלילה ואמרנו לפניך שירה בלילה: ״השיר יהיה לכם כליל התקדש חג״ (ישעיה ל כט). לך נאה לומר שירה ביום, לך נאה לומר שירה בלילה, למה? ש״אתה הכינות מאור ושמש״ (תהלים עד טז), ואתה עשית את שני המאורות, שנאמר: ״ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים וגו׳ ״.[3]

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא ה - החדש הזה

״עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו״ (תהלים קד יט). א״ר יוחנן: לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, ״יהי מאורות״ (בראשית א יד) מארת כתב.[4] אם כן למה נבראת הלבנה? אלא לקדש בה ראשי חדשים וראשי שנים.[5]

---

[1] אם ביום הראשון נברא האור הכללי בעולם (האור הקוסמי, ראה דברינו האור שנגנז בפרשה זו), באה מלאכת היום הרביעי ומוקדשת כולה לבריאת מערכת השמש שלנו. לצד ״הארץ״, שני המאורות הבולטים מנקודת המבט שלנו, הם השמש והירח (בריאת ״שאר הכוכבים״ המוזכרת בהקשר זה היא כמובן קשה לתפיסתנו הנוכחית את היקום). אנו נתמקד בפסוק טז: ״וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וכו׳, אם גדול תחילה, כיצד זה הפך לקטן? בפשט הפסוק אין בעיה כפי שנראה.

[2] ראה בדומה פירוש אבן עזרא - שיטה אחרת על הפסוק: ״וחכמי המדות מודים כי השמש היא הבריאה הגדולה, רק הלבנה קטנה מכל הכוכבים שהם צבא השמים והמשרתים חוץ מכוכב (חמה) ונוגה. אם כן איך יקרא הכתוב הירח המאור הגדול? והתשובה כי הכתוב לא דבר רק כנגד האור ההוה בארץ. על כן לא הזכיר שם ירח [רק] מאור, והיה אורה גדול בעבור היותה קרובה אל הארץ״. היום אנחנו יודעים שהירח גם קטן מנגה ומכוכב וגם השמש קטנה משמשות רבות אחרות ביקום שנראים לנו קטנים כי הם רחוקים מאד, אבל לא ניכנס כאן להשוואת הידע האסטרונומי של היום עם זה של ימיהם של פרשני המקרא הראשונים (שהסתמכו על הידע של התוכנים של זמנם). מה שחשוב לענייננו הוא שמבחינת פשט הפסוק אין לדידם של הפרשנים שום בעיה. ״שני המאורות הגדולים״ שבתחילת הפסוק הם מנקודת המבט שלנו החיים על פני כדור הארץ (בעין בלתי מזוינת ובלי טלסקופים ומדידות מדעיות). לעומת זאת, לשון ״המאור הגדול והמאור הקטן״ שבהמשך הפסוק, הוא בהשוואה יחסית ביניהם, הן בגודל הפיסי והן באור שהם מקרינים. וכמו שמפרש רשב״ם בתמצית: ״הקטן - משני המאורות הגדולים״. בקיצור, מנקודת המבט האנושית אין בעיה בפשט הפסוק, אבל המדרש לא יחמיץ הזדמנות לדרוש על גדול וקטון זה.

[3] ומדרש ויקרא רבה לא א פרשת אמור, שדורש את הפסוק בתהלים עא יט: ״וְצִדָקָתְךָ אֱלֹהִים עַד מָרוֹם אֲשֶׁר עָשִׂיתָ גְדֹלוֹת אֱלֹהִים מִי כָמוֹךָ״ על הציווי לשמן למאור המנורה, מוסיף: ״אשר עשית גדולות - אלו שני המאורות הגדולים, שנאמר: את שני המאורות הגדולים. אלהים מי כמוך - מי כמוך בעליונים ומי כמוך בתחתונים. מי כמוך שאתה כובש על מדת הדין אתה מאיר לעליונים ולתחתונים; אתה מאיר לכל באי עולם ואתה מתאוה לאורן של ישראל״. ובמדרש פסיקתא דרב כהנא פיסקא כב - שוש אשיש: ״ויעש אלהים את שני המאורות, מה עשייה שנאמר להלן ליתן אורה לעולם וכו׳ ״. גם למדרשים אלה אין כל בעיה עם שני המאורות הגדולים שישמשו זה לצד זה. אבל יש כאמור מי שמבקש לדרוש על גדול וקטן, על גדול שנעשה קטן ואנחנו נזרום איתו.

[4] בכתיב חסר. ראה הפסוק הראשון בראש הדף.

[5] עשינו כאן עצירת ביניים על מנת להראות שיש מי שחולק על ״שני המאורות הגדולים״. בהמשך הדרשה שם מובאים גם דברי ר׳ זעירא בשם ר׳ חנינה: ״לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד״, ובריאת הלבנה באה על מנת להכחיש את העבודה הזרה שסגדה לשמש: ״אם כן למה נבראת לבנה? אלא צפה הקב״ה שאומות העולם עתידין לעמוד ולעשות אותן אלוהות ואמר, אם בשעה שהם שנים והם מכחישין זה את זה אומות העולם עושין אותן אלוהות, אילו היה אחד על אחת כמה וכמה״. ומיד שם מובאת דרשת ר׳ ברכיה בשם ר׳ סימון ״שניהם נבראו להאיר״, היינו שני מאורות גדולים, כשהוא מסתייע היטב בהמשך הפסוקים בהם כתוב מאורות בכתיב מלא וכן: ״ויתן אותם אלהים ברקיע השמים״. אותם! נחזור לנושא שלנו של שני מלכים בכתר אחד.

מסכת חולין דף ס עמוד ב

רבי שמעון בן פזי רמי [מקשה] כתיב: ״ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים״ (בראשית א טז), וכתיב: ״את המאור הגדול ואת המאור הקטן״ (שם)! אמרה ירח לפני הקב״ה: ריבונו של עולם, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: לכי ומעטי את עצמך! אמרה לפניו: הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון, אמעיט את עצמי?[6] אמר לה: לכי ומשול ביום ובלילה, אמרה ליה: מאי רבותיה, דשרגא בטיהרא מאי אהני?[7] אמר לה: זיל, לימנו בך ישראל ימים ושנים.[8] אמרה ליה: יומא נמי, אי אפשר דלא מנו ביה תקופותא, דכתיב: ״והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים״.[9] זיל, ליקרו צדיקי בשמיך: יעקב הקטן שמואל הקטן דוד הקטן.[10]

חזייה דלא קא מיתבא דעתה,[11] אמר הקב״ה: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח! והיינו דאמר ר׳ שמעון בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו ״לה׳ ״[12] - אמר הקב״ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח.[13]

---

[6] התיאור של שני מאורות גדולים תואם את האסטרונומיה המודרנית המכירה מערכות עם שתי שמשות ואף יותר. ראה הערך מערכות מרובות כוכבים בויקיפדיה. לפיכך אולי מה שביקש הירח היה אכן "לא הגון" ונענש בצדק. אבל לא כך חשבו חז"ל שהכירו מערכת שמש אחת בלבד. טענת הירח היא עניינית, אבל משום שהיא זו שהעירה על העניין וכאילו ציינה פגם בבריאה היא זו שנענשה (והשמש ששמעה ולא הגיבה והייתה מן הנעלבים שאינם עולבים, זכתה וקיימה את הפסוק: "כצאת השמש בגבורתו", ראה במפרשים). אבל הלבנה ממשיכה לטעון ומשום מה הקב"ה מחזר אחריה להפיס את דעתה. שים גם לב לטענת הלבנה: "הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון". האם 'יש מצב' שהלבנה אכן בקשה דבר הגון? נשאיר חידה/תמיהה זו למים האחרונים בסוף הדף.

[7] מה יואיל אור הנר בצהרי היום?

[8] עפ"י המשך הפסוק שם: "לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים". פסוק זה נאמר על שני המאורות לפני שהתמעטה הלבנה, אבל הדרשן סבור שעדיין הוא בתוקף. גם לירח יש חלק בקביעת הימים, השנים והמועדים. מועדים, ניחא. אבל ימים ושנים לפי הירח? ואיפה חודשים שזה באמת שייך לירח? מסביר פירוש שטיינזלץ בעיונים על הדף: "שלוח השנה העברי נקבע על פי הירח, ולפי היום בו מקדשים חכמי ישראל את החודש (שהוא) לפי מולד הירח – נקבעים כל המועדים. וגם השנים, שבעיקרון נקבעות על פי מהלך השמש שיש לו מספר ימים קבוע – גם הן נמנות לפי מספר החדשים. שהרי רק כאשר נשלם החודש נשלמה השנה". ולגבי הימים, מפנה אותנו שטיינזלץ לפירוש רשב"ם על הפסוק שם בתורה, שהיום נקבע "מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים - יום אחד". (מנוגד לרשב"ם בראשית א ה על "ויהי ערב ויהי בוקר" שהיום מתחיל בבוקר?).

[9] חוזרת הלבנה וטוענת ששנת השמש (סיבוב כדור הארץ סביב השמש) היא הקובעת את התקופות ועונות השנה וממילא גם את המועדים ובראשם פסח שצריך להיות "למועד חודש האביב" וסוכות שהוא "חג האסיף לתקופת השנה). ימי שנת השמש ("יומא") הם הקובעים ומעברים את חודשי הלבנה על מנת להתאימם לשנת השמש. נראה שטמון כאן דיאלוג מעניין לגבי קביעת הלוח העברי, אך לא עמדנו על סופו והמרחיב דעתנו בעניין יבורך בימים טובים, שנים ארוכות ומועדים בשמחה.

[10] יקראו צדיקים בשמך – קטן הוא חשוב. לגבי יעקב, ראה בראשית כז טו: "וַתִּקַּח רִבְקָה אֶת בִּגְדֵי עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדֹל ... וַתַּלְבֵּשׁ אֶת יַעֲקֹב בְּנָהּ הַקָּטָן". גם בנביא עמוס פרק ז פסוקים ב, ה: "מִי יָקוּם יַעֲקֹב כִּי קָטֹן הוּא". לגבי דוד, ראה שמואל א טז יא: "וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל יִשַׁי הֲתַמּוּ הַנְּעָרִים וַיֹּאמֶר עוֹד שָׁאַר הַקָּטָן וְהִנֵּה רֹעֶה בַּצֹּאן", וכן שם יז יד: "וְדָוִד הוּא הַקָּטָן וּשְׁלֹשָׁה הַגְּדֹלִים הָלְכוּ אַחֲרֵי שָׁאוּל". כך גם במדרש ספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שלד: "ודוד הוא הקטן. וכי אין אנו יודעים שדוד הוא הקטן? אלא להודיעך צדקו של דוד שהיה רועה את צאן אביו, ואף על פי שנתמנה מלך על ישראל, הוא דוד בקטנו". ובאשר לשמואל הקטן, זה כינויו לאורך כל הש"ס בעשרות אזכורים. ראה בפרט בקשר לעיבור השנה, סנהדרין יא ע"א: "מעשה ברבן גמליאל שאמר: השכימו לי שבעה לעלייה, השכים ומצא שמונה. אמר: מי הוא שעלה שלא ברשות? יֵרֵד! (כי עיבור השנה הוא בשבעה חכמים, תוספתא סנהדרין ב א). עמד שמואל הקטן ואמר: אני הוא שעליתי שלא ברשות, ולא לעבר השנה עליתי, אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי. אמר לו: שֵׁב בני, שֵׁב. ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך, אלא אמרו חכמים: אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה". (ראה מקבילה של סיפור זה בירושלמי סנהדרין א ב). והגמרא מוסיפה שם שהשמיני שעלה שלא ברשות לא היה שמואל הקטן כי אם מישהו אחר ושמואל הקטן "התנדב" לצאת על מנת שלא לבייש אותו. ראה שבחו גם בירושלמי מסכת סוטה פרק ט הלכה יג: "ושוב נכנסו זקנים לעלייה ביבנה ויצאת בת קול ואמרה להן יש ביניכם אחד ראוי לרוח הקודש אלא שאין הדור כדיי ונתנו עיניהם בשמואל הקטן. ולמה נקרא שמו קטן? לפי שהוא מקטין עצמו. ויש אומרים לפי שמעט היה קטן משמואל הרמתי".

[11] ועדיין לא נחה דעתה של הלבנה מכל זאת. ראה גם הפיוס ללבנה בבראשית רבה ו ד: "ואת הכוכבים - א"ר אחא: משל למלך שהיו לו שני אפוטרופין, אחד שולט בעיר ואחד שולט במדינה. אמר המלך: הואיל ומיעט עצמו זה להיות שולט בעיר, גוזר אני עליו בשעה שהוא יוצא תהא כל אוכלסא יוצאה עמו. ובשעה שיהא נכנס בולי ודימוס נכנסה עמו. כך אמר הקב"ה: הואיל והלבנה הזו מיעטה עצמה להיות שולטת בלילה, גוזר אני עליה, בשעה שהיא יוצאת שיהו הכוכבים יוצאין עמה, בשעה שהיא נכנסת יהו הכוכבים נכנסים עמה". שוב באסטרונומיה המודרנית, חוץ מכמה כוכבי לכת הקרובים לנו ומאירים מכח השמש כנגה ומאדים, רוב רובם של הכוכבים הנראים בשמים הם שמשות אחרות. ביום איננו רואים אותם. השמש שלנו יוצרת את התחושה שהיא ואנחנו (והירח) זה היקום. ודווקא הלבנה שמיעטה את עצמה פותחת בפנינו עולם ומלואו, בפרט בתחילת החודש וסופו! בזכותה נגלה לפנינו בלילה יקום אדיר ומפעים. האם זה ינחם את הלבנה?

[12] בכל קרבנות (המוספים) המועדים המפורטים בפרשת פנחס מובא תמיד שעיר חטאת לצד שאר הקרבנות. אך בעוד שבכולם כתוב: "לכפר עליכם" (או "חטאת" בלבד), בשעיר של ראש חודש כתוב "לחטאת לה׳ ".

[13] כך גם במדרש בראשית רבה ו ג: "מאחר שהוא קורא אותן גדולים, הוא חוזר ופוגם אותם: את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה? אתמהא! אלא על ידי שנכנס בתחומו של חבירו. אמר רבי פנחס: בכל הקרבנות כתיב שעיר עזים אחד חטאת, ובראש חודש כתיב: שעיר עזים אחד חטאת לה׳. אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח". כך גם בפרקי דרבי אליעזר פרק נא: "רַבִּי זְכַרְיָה אוֹמֵר: אַחַר רֹאשׁ חֹדֶשׁ מַה כְּתִיב? וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת לַה׳ [שם טו]. כְּשֶׁבָּרָא הקב"ה עוֹלָמוֹ בָּרָא שְׁנֵי מְאוֹרוֹת גְּדוֹלִים, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים וְגו׳ [בראשית א טז]. הִגְדִּיל אֶחָד וְהִקְטִין אֶחָד, וְהִקְשָׁה הַיֵּרֵחַ אֶת עָרְפּוֹ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאוֹ שֶׁלֹּא לִהְיוֹת קָטָן. לְפִיכָךְ הָיוּ יִשְׂרָאֵל מַקְרִיבִין שְׂעִיר חַטָּאת לְמַעְלָה מֵעוֹלַת רֹאשׁ חֹדֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר [במדבר כו, טו] וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת לַה׳. אָמַר הקב"ה, הַשָּׂעִיר הַזֶּה יִהְיֶה כַּפָּרָה עָלַי בְּשֶׁבִיל שֶׁמִּעַטְתִּי אֶת הַיָּרֵחַ". הקב"ה צריך כביכול כפרה על שפגם בבריאה שלו! אולי בדומה למדרשים שהקב"ה נפדה עם בני ישראל ממצרים (דברינו אשר פדית גויים ואלוהיו בפסח, לי ולכם היא הגאולה בפרשת בא), שהקב"ה מודה לדבריהם של בני האדם (משה, בני ישראל, בנות צלפחד), ורעיונות דומים המאנישים את השכינה ("ישמעאל בני ברכני", גמרא ברכות ז ע"א).

מסכת שבועות דף ט עמוד א

על שאין בה ידיעה בתחילה ולא בסוף - שעירי רגלים ושעירי ראשי חדשים מכפרין, דברי ר׳ יהודה.[14] א״ר יהודה אמר שמואל: מאי טעמא דר׳ יהודה? אמר קרא: ״ושעיר עזים אחד לחטאת לה׳ ״, חטא שאין מכיר בו אלא ה׳ - יהא שעיר זה מכפר.[15] והאי מיבעי ליה לכדריש לקיש, **דאמר ריש לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חודש שנאמר בו לה׳? אמר הקב״ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח!** אם כן, לימא קרא על ה׳, מאי לה׳? ... שמעת מינה תרתי.[16]

תרגום יונתן במדבר פרשת פינחס פרק כח פסוק טו

וּצְפִיר בַּר עִזֵּי חָד לְחַטָּאתָא קֳדָם יְיָ עַל חוּסְרַן סִיהֲרָא עַל עוֹלַת תְּדִירָא תֶּעֱבַד וְנִיסוּכֵיהּ.[17]

רבי בחיי בן אשר במדבר פרק כח פסוק טו

ושעיר עזים אחד לחטאת לה׳. על דרך הפשט: לשם ה׳. כמו: ״עלה עליו הגורל לה׳ ועשהו חטאת״ (ויקרא טז ט). או יאמר: ״חטאת לה׳ ״ על החטא שהאדם עושה לה׳, כי כן לשון חטאת בלשון הקודש הבא עם למ״ד. אין החטא דבק כי אם באדם החוטא, כמו: ״וחטאתי לאלהים״ (בראשית לט ט), ״וחטאתי לאבי״ (בראשית מד לב).[18] ולפי מה שדרשו בו רז״ל (שבועות ט א) הוא בהפך, והענין מסתרי תורה. ... כן דרשו במסכת שבועות (ט א) ... אמר ריש לקיש מה נשתנה שעיר של ראש חודש דכתיב בו: ״חטאת לה׳״, אמר הקב״ה: שעיר זה יהא כפרה עלי שמעטתי את הירח. [19] ...

ועוד אפשר שיכלול ענין אחר: כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, ומהם יראו התחתונים ויקחו מוסר שאם ישובו אחר שחטאו שהקב״ה יתפייס להם כשם שנתפייס ללבנה, וקבע קרבנות כפרה ביום חידושה, וקבע גם כן ראש השנה שהוא יום תשובה ביום חידושה, וכל זה להודיע שהקב״ה מקבל תשובת הרשעים כשם שקבל הלבנה ונתפייס לה מעון הקטרוג ... ולשון ״עלי״ כתב הרב הגדול ר׳ יצחק אלפס ז״ל בהלכותיו שהוא כמו ״אלי״, וכן פירשו רוב המפרשים.[20]

---

[14] ור׳ שמעון שם במשנה חולק וסבור שרק שעירי רגלים מכפרים על מקרה זה. שעירי ראש חודש מכפרים על חטאים אחרים.

[15] הגמרא שם דנה במשניות הפותחות את מסכת שבועות העוסקות בדין טומאת המקדש, היינו מי שנכנס טמא למקדש או שאכל קדשים בטומאה. כולל המקרה של ׳נעלם׳ היינו שהאדם ידע בהתחלה שהוא טמא אבל שכח בהמשך, או נעלם ממנו בהתחלה ונזכר בהמשך שהוא טמא, או נעלם ממנו לגמרי כמו המקרה שנדון כאן. על מקצת ממקרים אלה שעירי יום הכיפורים הפנימי או שעיר המשתלח, מכפרים (או תולים, ראה כל הפרטים במקור שם), אך לשיטת ר׳ יהודה אין צורך להמתין ליום הכיפורים. שעירי החטאת של הרגלים ושל ראשי חודשים מכפרים. היינו, לא יעבור חודש בלי כפרה (באותם מקרים בהם שעירי ראש החודש מכפרים). למה? כי כתוב בשעיר ראש חודש ״חטאת לה׳ ״. הרי לנו פירוש הלכתי לחטאת המיוחדת של ראש חודש בלי להזדקק לסיפור של מיעוט הלבנה.

[16] שואלת הגמרא: הרי ״חטאת לה׳ ״ נחוצה לדרשתו של ריש לקיש על מיעוט הלבנה! עונה הגמרא, כדרכה במקרים רבים: ״שמע מיניה תרתי״ - את שתי הדרשות ניתן ללמוד. הדרשה ההלכתית ודרשת האגדה של ריש לקיש חיות יפה זו לצד זו. כך חזרנו למוטיב שהקב״ה צריך כפרה על שמיעט את הלבנה, גם בדיון הלכתי זה. ראה אגב הדיון המקביל בירושלמי שבועות פרק א הלכה ד, שם לא נזכרת כלל דרשתו של ריש לקיש. בבדיקה אמנם לא מושלמת לא מצאנו בתלמוד הירושלמי שום אזכור לדרשה על מיעוט הלבנה ועל הכפרה לה׳ בגין זה! והרי ריש לקיש הוא אמורא ארץ-ישראלי!

[17] תרגום לתרגום: ״ושׁעיר בן עִזים אחד לחטאת לפני יי על חִסרון הלבנה על עולת התמיד תיעשֶׂה ונִסוכו״. בהשוואה עם תרגום אונקלוס לפסוק שמתרגם מילה במילה (כדרכו, להוציא מקרים מיוחדים): ״וצפיר בר עזי חד לחטתא קדם יי על עלת תדירא יתעביד ונסכיה״, התרגום המיוחס ליונתן (הנקרא גם תרגום ירושלמי) לא מהסס להרחיב ולכלול גם את האגדה על חסרון הלבנה. אך שים לב שבדומה לאונקלוס הוא מתרגם ״קדם ה׳ ״ – לפני ה׳ ולא על ה׳, שלא כגמרא חולין שראינו וכגמרא שבועות להלן. הכפרה היא על כך שנחסרה (התמעטה) הלבנה. נראה שיש כאן ריכוך של דברי הגמרא כפי שנראה גם בפרשני המקרא.

[18] לפרשני המקרא יש הסבר של פשט למילים ״חטאת לה׳ ״ שבשעיר ראש חודש. מדובר בחטא שהאדם עושה כלפי ה׳. נראה שלאבן עזרא שמורה זכות הראשונים בדרך זו. ראה פירושו על הפסוק: ״ושעיר עזים אחד לחטאת לד׳ כמו אשר עלה עליו הגורל לד׳ ועשהו חטאת (ויקרא טז, ט). ודע כי חטאת עם למ״ד בלשון הקודש אין החטאת דבק, כי אם בחוטא״. ראה גם פירוש הדר זקנים על הפסוק: ״חטאת לה׳. לפי שהוא ראשון כתיב בו לה׳ שיהיה לשם שמים וכן כולם״. זה שעיר החטאת הראשון שנזכר בפרשת הקרבנות (בקרבנות מוספים של שבת שנזכרת ראשונה שם ולפני קרבנות ראש חודש, אין שעיר חטאת) והמילה לה׳ חלה על כולם. הכל לכאורה פשוט. אבל בניגוד לאבן עזרא שמתמקד רק בפשט, פירוש הדר זקנים ממשיך שם ומשלב את הפן האגדי: ״ורבותינו אמרו שאמר הקב״ה הביאו עלי כפרה שמעטתי את הירח. והכי הפירוש משמע: הביאו לדורות בשבילי דבר קרבן להיות כפרה ובזה תתנחם הלבנה במה שמעטתיה״. שילוב כזה נראה גם בהמשך פירוש רבי בחיי בן אשר.

[19] רבי בחיי לא מסתפק בפשט ועובר לדרשת ריש לקיש על מיעוט הלבנה, תוך שהוא מציין שמדובר בסתרי תורה (בדומה להכרזות של פרשנים אחרים על דרך האמת או על דרך הסוד) ומנסה להתמודד איתה.

[20] בדומה לגמרא בשבועות לעיל שדורשת את ״חטאת לה׳ ״ להלכה (לכפרת ישראל) ובה בעת לא נמנעת מלצרף את דרשת ריש לקיש על מיעוט הלבנה והצורך של הקב״ה בכפרה, כך גם פרשני המקרא, בראשם רבי בחיי בן אשר. הם מביאים הסברים פשטניים ומתקבלים על הדעת למילים: ״חטאת לה׳ ״ של שעיר ראש חודש, אבל לא מתעלמים מדרשת ריש לקיש על קטרוג הלבנה. עם זאת (ואולי בניגוד לגמרא) לא נחה דעתם מהרעיון שהקב״ה צריך כפרה והם מנסים לענות על קושי זה בדרכים שונות. כאן, ברעיון לתת פתח לבעלי תשובה, כולל חיבור לראש השנה כיום תשובה משום שהוא חל בראש חודש במועד חידוש הלבנה (״בכסה ליום חגנו״, ראה דרשת רב נחמן בר יצחק, ראש השנה ח ע״א). מולד הלבנה מסמל את פיוס הקב״ה עמה וכך גם יתפייס עמנו. זאת, לצד ציטוט

מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת בראשית פרק א סימן טז

״ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים״. כיון שהלשינה הלבנה על החמה מיעטָהּ הקב״ה, ומה אמרה? ריבונו של עולם, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: הואיל שכן, לכי ומעטי את עצמך. והקב״ה יתרומם שמו ניחם על זה ואמר לישראל: הביאו לפני קרבן שמיעטתי לכם את הירח.[21] ופירשו ״לפני״ כמו ״עלי״, לפי שאני ארך אפים, והיה לי להאריך אפי עליה. לפיכך נאמר בקרבן ראש חדש: ״ושעיר עזים אחד לחטאת לה׳ ״ (במדבר כח טו), כלומר, כי חטאת היו לפניו על שמיעט הלבנה והיא גרמה לעצמה.[22]

ספר הישר לרבנו תם (חלק התשובות) צרפת המאה הי"ב, סימן מג

ומה ששמע רבינו אומרים משמי ששעיר ראש חודש דאינו קרב, שמע השומע וטעה. כי לא אמרתי שלא היה קרב, אלא כך אמרתי: שלא היה נזכר במקום שהיה לו להיזכר.[23] אלא כסהו התורה.[24] ואיזה? זה ראש השנה. כי בחומש הפקודים כשהזכיר במוסף ראש השנה ושעיר עזים אחד לחטאת, אמר הכתוב: ״מלבד עולת החודש״. ... והיה לו לומר זה חטאת תקריבו מלבד חטאת החודש ... כדרך שהזכיר במוסף של יום הכפורים ״שעיר עזים אחד לחטאת מלבד חטאת הכפורים וכו׳ ״. ולא רצה הכתוב לזכרו וכסהו שלא רצה להזכירו על שבא חטאת לה׳ על קיטרוג הלבנה ובהבלעה היה קרב.[25]

מים ביניים: לפני שנעבור להיבט קצת אחר של קטרוג הלבנה ומיעוטה, נציין שבעיון מדוקדק במקורות, בחלקם כתוב: ״כפרה עלי שמיעטתי את הירח״ ובחלקם ״כפרה על שמיעטתי את הירח״. כפרה עלי או כפרה על. השמטה ״קטנה״ של היו״ד. אפשר שיש כאן הבדלי נוסח והעתקות שאין לדקדק בהם ואפשר שיש כאן מה לדקדק. והדבר מצריך עיון נוסף.

בראשית רבתי פרשת בראשית[26]

״ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים״. ר׳ יודן אמר: מאחר שקראן גדולים חוזר ופוגם שאמר את המאור הקטן? אלא ע״י שנכנס בתחומו של חברו פגמו. עמדה הלבנה וקטרגה לפני הקב״ה, אמרה לפניו: ריבונו של עולם, למה בראת עולמך בבי״ת? אמר לה: בב׳ שנַיִם ויש עולמות שנַיִם.[27] - ואי זה גדול מזה?[28] אמר לה: העולם הבא. אמרה לפניו: בראת אור וחושך, האור גדול מן החושך. בראת מים ואש, המים גדולים מן האש. בראת שמים וארץ, שמים גדולים מן הארץ. בראת שמש וירח, אחד מהם צריך להיות גדול מחברו! אמר לה הקב״ה: הואיל והלשנת לא דברת אלא עליך, לכי ומעטי את עצמך ע׳ פנים פחות משמש, הדא הוא דכתיב: ״את המאור

פירוש הרי״ף (ר׳ יצחק אלפסי) שיש לקרוא ״אלי״ ולא ״עלי״ - ״כפרה אלי״. ראה ציטוטו גם בפירוש גור אריה על רש״י במדבר כח טז: ״רבים הם מן המתמיהים על דברי חכמים (חולין ס ע״ב) בזה, עד שהרב הגדול רב אלפס ז״ל מפרש, שרצה לומר הביאו לפני כפרה לכפר עליכם כדי שתשלימו עלי ... כי ׳עלי׳ רצה לומר ׳בשבילי׳ ״. רבי בחיי מאריך שם מאד בפירושים נוספים וכך גם פרשנים אחרים כספורנו, עקידת יצחק ועוד. אולי צריך להקדיש לנושא זה דף מיוחד בראש חודש.

[21] ראה תרגום יונתן לעיל.

[22] נחזור למדרש שאינו מחפש הנחות והתנצלויות ולא מצטרף ל״רבים הם המתמיהים״ כלשון גור אריה. הקב״ה ניחם על שמיעט את הלבנה ועל כך שהוא שמידתו ארך אפים לא האריך אפו עם הלבנה. אמנם ״היא גרמה לעצמה״, אבל הקב״ה צריך היה לגלות אריכות אף עם מעשה ידיו (השווה עם הביטוי ״אין הקב״ה בא בטרוניא עם בריותיו״, עבודה זרה ג ע״א). ראה ׳עיונים׳ לפירוש שטיינזלץ בגמרא חולין הנ״ל שמביא בשם הריא״ז: ״שמכאן יש ללמוד שאף אדון המעליב את עבדו ראוי לו לפייסו״. דרך ארץ שקדמה לבריאה ומחייבת אותה. מה שמעניין עוד במדרש זה הוא שינוי הלשון שהוא מציע. אם פירוש הרי״ף שראינו בהערה לפני הקודמת מרכך ומשנה מלשון ״כפרה עלי״ ל״כפרה אלי״, מדרש זה שכנראה היה לפניו הנוסח ״הביאו לפני קרבן שמיעטתי את הירח״, אולי מתוך תרגום יונתן שראינו לעיל, הופך ומתקן חזרה ללשון: ״הביאו עלי״ כמו בגמרא חולין!

[23] היינו בתפילה בפסוקי קרבנות המוספים. ולא מזכירים את קרבנות ראש חודש (קרבן החטאת) בתפילת מוסף של ראש השנה.

[24] שגם התורה כיסתה את שעיר החטאת של ראש חודש כשכתבה: ״מלבד עולת החודש ומנחתה״ (במדבר כט ו) בקורבנות ראש השנה.

[25] מי שאולי הביא לשיא את הכפרה שהקב״ה כביכול נזקק לה בראש חודש הוא רבינו משולם (בן נתן, צרפת מאה 12, שמצוטט כאן בספר הישר של רבינו תם איתו הרבה להתפלמס). בפסוקי קורבנות המוספים של ראש השנה הנאמרים בתפילה (בנוסח אשכנז) אנו מצניעים את העובדה שיום זה הוא גם ראש חודש, ומעלימים בפרט את קרבן החטאת של ראש חודש! מדוע? כי ביום בו אנו מבקשים כפרה מהקב״ה, אין זה נאה להזכיר שביום זה גם הקב״ה עצמו זקוק כביכול לקרבן כפרה! סמך לכך הם פסוקי התורה עצמה שכיסתה את חטאת ראש חודש, כפי שצוין בהערה הקודמת. כבר הארכנו לדון במוטיב זה של העלמת קרבנות ראש חודש (והעלמה רחבה של העובדה שראש השנה הוא גם ראש חודש), ובשיטת רבינו משולם בפרט, בדברינו מדוע נעלם ראש חודש תשרי בראש השנה ולא נחזור על הדברים כאן.

[26] לקראת סוף הדף, נראה מדרש בכיוון קצת אחר. מקבילה למדרש זה מצויה באוצר מדרשים (אייזנשטיין) מדרש כונן ובה נעזרנו בפיסוק ופענוח מדרש זה.

[27] הקב״ה עונה ללבנה שהבי״ת של בראשית הוא בגלל שנבראו שני עולמות. ״להודיע לכל בריותי שבי״ת שנים כנגד שני עולמות ושני עדים״, כלשון המקבילה באוצר המדרשים.

[28] ״איזה עולם גדול מחבירו, העולם הזה או העולם הבאז״, שואלת הלבנה.

הקטן״. והלא כתוב ״את שני המאורות הגדולים״? אלא שניהם גדולים היו שקולים כל אחד היו, אלא לפי שקטרגה נתמעטה, כדאיתא בחולין פרק אלו טרפות.[29]

שיטתו של רש"י – פרשת בראשית מול פרשת פנחס

בראשית א טז: המאורות הגדולים וגו׳ - שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד: ואת הכוכבים - על ידי שמיעט את הלבנה, הרבה צבאיה להפיס דעתה:[30]

במדבר כח טו: ושעיר עזים וגו׳ - כל שעירי המוספין באין לכפר על טומאת מקדש וקדשיו, הכל כמו שמפורש במס׳ שבועות (דף ט א). ונשתנה שעיר ראש חדש שנאמר בו לה׳, ללמדך שמכפר על שאין בו ידיעה לא בתחילה ולא בסוף, שאין מכיר בחטא אלא הקב״ה בלבד, ושאר השעירין למדין ממנו. ומדרשו באגדה: אמר הקב״ה: הביאו כפרה עלי על שמיעטתי את הירח.[31]

ישעיהו פרק ל פסוק כו

וְהָיָה אוֹר הַלְּבָנָה כְּאוֹר הַחַמָּה וְאוֹר הַחַמָּה יִהְיֶה שִׁבְעָתַיִם כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים בְּיוֹם חֲבֹשׁ ה׳ אֶת שֶׁבֶר עַמּוֹ וּמַחַץ מַכָּתוֹ יִרְפָּא:[32]

שבת בראשית שלום[33]
ושתהיה לנו התחלה טובה
מחלקי המים

---

[29] מדרש זה מפנה בסופו לגמרא בחולין הנ״ל, אבל בעיקרו הולך בדרך משלו. הלבנה מקטרגת על הבריאה הדואלית. הקב״ה מצדו מצדיק את הדואליות שבעולם, את העולם שנברא באות ב״ת ולא באות אל״ף (ראה הדרשות על כך בבראשית רבה א י), אך מדגיש שדואליות זו אינה שוות ערך. יש מי שגדול מחברו. על כך בדיוק מקטרגת או טוענת הלבנה, שאם כך, אחד משני המאורות הגדולים חייב להיות ״גדול מחברו״. לא יתכנו שני כוחות שווים בעוצמתם בעולם. לכאורה מבקשת הלבנה להילחם באמונה הגנוסטית של עולם דואלי ויפה עשתה (ראה הסיבה שאחר יצא לתרבות רעה משום שראה את מיטטרון יושב ליד הקב״ה ונראה ״שמא חס ושלום שתי רשויות הן״, חגיגה טו ע״א בדברינו אלישע בן אבויה הוא אחר), אך בהלכות דרך ארץ שקדמה לתורה ולבריאת העולם, כיוון שמשתמע שהלבנה מבקשת שהפתרון יהיה בהקטנת החמה, קיבלה היא את העונש להיעשות משנית לשמש, בדומה לאש שהיא משנית למים, החושך שהוא משני לאור והארץ שהיא משנית לשמים (האחרון הוא אגב מחלוקת בית שמאי ובית הלל, ראה דברינו שמים וארץ – בין בית שמאי ובית הלל בפרשה זו). המדרש מסיים כאמור בהפניה לגמרא בחולין שראינו לעיל, אבל חסר את כל הדיאלוג בין הקב״ה ובין הלבנה ואת הרצון לפצות אותה וכמובן את מוטיב הכפרה על הקב״ה על שמיעט את הלבנה. אפשר שהמעתיק ביקש לקצר ואפשר שלא בכדי נעלם מוטיב זה. הלבנה קטרגה, הקב״ה הענישה ובזה תם העניין ותוקנה הבריאה. אנחנו בעולם דואלי אבל כזה שיש בו תמיד צד דומיננטי ואין צורך בכפרה לבורא.

[30] סוף סוף הגענו לרש״י דינקותא עליו גדלנו, על הלבנה ״שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד״. בפירושו לפסוק בפרשתנו מביא רש״י את דרשתו של ריש לקיש, אבל מקצר מאד ומוביל מהקטרוג ישירות אל הפסת דעתה של הלבנה, בלי להזכיר את הדיאלוג בינה ובין הקב״ה. עם כל קיצורו, נראה שרש״י משלב כאן שלושה מקורות: הגמרא בחולין הנ״ל שהיא מקור הביטוי ״שני מלכים בכתר אחד״, מדרש בראשית רבה ו ד (מובא בהערה 10 לעיל, הפסת דעת הלבנה ופיצויה) וכן מדרש בראשית רבתי הקודם שהוא הראשון לנקוט לשון ״קטרגה״. אבל לא רק הדיאלוג חסר כאן. חסר כל עניין הכפרה של הקב״ה! מדוע? האם גם רש״י ״נבהל״ מהרעיון המהפכני הזה כמו פרשני מקרא שראינו לעיל?

[31] רש״י לא מתעלם ממוטיב כפרת הקב״ה. בפירושו לפרשת קרבנות ראש חודש בפרשת פנחס נוקט רש״י את הגישה המשלימה (ההפוכה). לאחר שהוא מסכם בעבורנו את הגמרא במסכת שבועות ט ע״א הנ״ל, הוא משמיט בחלק האגדה את כל עניין הקטרוג ומגיע היישר לשורה התחתונה ששעיר ראש חודש הוא ״חטאת לה׳ ״ על שמיעט את הלבנה ופגם בה. מדוע משנה רש״י את פירושו בין פרשת בראשית ופרשת פנחס? בפשטות, נראה שרש״י מקצר כדרכו ומביא בכל מקום את חלק האגדה הדרוש לענייננו. במחשבה נוספת נאמר כך: בתיאור הבריאה בפרשתנו נמנע רש״י מלפגום בשלמות מעשיו של הבורא, אולי גם בדומה לשיטת רבינו משולם שראינו לעיל. תחילת הבריאה כמו תחילת השנה החדשה אינם המקום לפגום בכבוד הבורא ולהתמודד עם הרעיון המורכב שהקב״ה עצמו זקוק לכפרה. אבל בפרשת הקרבנות של ספר במדבר, כאשר התורה עצמה לא נמנעת מלנקוט במילים: ״חטאת לה׳ ״, ולהפריד באופן ברור בין שעיר ראש חודש ובין שעירי החטאת המובאים בכל מועד, לא נמנע רש״י מלהביא פירוש זה בלי שום תוספות, שינויי לשון והתנצלויות.

[32] ראה מדרש תנאים לדברים פרק לב פסוק א (ראש פרשת האזינו שבני ישראל מבקשים שהקב״ה יעביר (יסלק) את העדים שמעידים על חטאיהם: ההרים והגבעות והשמש והירח, והקב״ה עונה להם: ״איני מעבירן אלא משנה את אורן ועושה אותן (פי) ארבעים ותשעה, שנאמר: והיה אור הלבנה כאור החמה״, כדי שיהיו רואין את המאורות ואומרים: אינן הם המאורות שקלקלנו כנגדם״. חידוש אור הלבנה והעצמת שני המאורות הגדולים לעתיד לבוא הם עדות לכפרת בני ישראל.

[33] ״שבת בראשית״ הוא הכינוי של חז״ל לכל שבת – שבת שקבועה ועומדת מבריאת העולם כל יום שביעי בשבוע, ובניגוד למועדים אחרים שנקראים גם הם לעתים ״שבת״, כמו ״שבת שבתון״ של יום הכיפורים, אבל משתנים עם לוח השנה. ראה מסכת נדרים דף עח ע״ב: ״מועדי ה׳ צריכין קידוש בית דין, שבת בראשית אין צריכה קידוש בית דין״. או במסכת יומא פא ע״א, בהשוואה של יום הכיפורים עם שבת: ״יליף שבת שבתון משבת בראשית, מה להלן - לא ענש אלא אם כן הזהיר, אף כאן - לא ענש אלא אם כן הזהיר״. ובמסכת מנחות סה ע״ב, בדיון על ספירת העומר: ״הרי הוא אומר תספר לך, ספירה תלויה בבית דין, שהם יודעים לחדש ממחרת השבת - מחרת י״ט, יצאת שבת בראשית שספירתה בכל אדם״. וכן רבים. ואנחנו התכוונו כמובן לכפל (ותלת) המשמעות של ״שבת בראשית״ שאחרי כל חגי תשרי העמוסים פותחת את חודשי הסתיו והחורף הבאים עלינו לטובה.

מים אחרונים 1: בשילוב מרובע של רעיון הדואליות שראינו במדרש בראשית רבתי לעיל, טענת הלבנה בגמרא חולין: "הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון", לשון בראשית רבה ו ד (לעיל בהערה 10): "אמר הקב"ה: הואיל והלבנה הזו מיעטה עצמה", ודברי הקב"ה במדרש אגדה בובר לעיל שאומר: "והיה לי להאריך אפי עליה", עולה הצעה מעניינת שאולי באמת דברה הלבנה מתוך ענווה וצניעות, אמרה "דבר הגון" והייתה מוכנה להיות הקטנה (על מנת להסיר את האמונה הדואלית), והקב"ה מיהר לשפוט אותה לחומרה. בהצעה זו, הכפרה על הקב"ה היא משום שמיהר לשפוט את הלבנה ולא נהג בארך אפים (שהיא אחת מי"ג המידות). אך מעז יצא מתוק. הקפדה זו של הקב"ה על מעשה ידיו הוא, הפכה את חטאת חודש בחודשו לכפרה הן על הנכנס טמא למקדש (המסמל את השכינה) והן על הקב"ה עצמו (מי ששיכן שמו בבית הזה). זה סוד הגמרא בשבועות שמשלבת את מדרש ההלכה - שהאדם צריך כפרה, עם מדרש האגדה – שהקב"ה צריך כפרה.[34]

מים אחרונים 2: בנוסחאות שונים לפיוט "אל אדון על כל המעשים" שמוסף לברכת המאורות בשחרית של שבת, יש שגורסים: "ראה והקטין צורת הלבנה", ולא "ראה והתקין צורת הלבנה" כנוסח המקובל (דעת זקנים מבעלי התוספות, בראשית א טז, פירוש הרא"ש שם, טור אורח חיים הלכות שבת רפא ועוד).

[34] ורבי בחיי בן אשר שדווקא מקשר את ראש חודש עם ראש השנה כיום של תשובה וכפרה, יחלוק על פירוש רבינו משולם שסבור שהצנעת ראש חודש תשרי בראש השנה היא בשל מוטיב הכפרה. אדרבא, יאמר לו רבי בחיי. וזה כאמור שייך לדף של ראש השנה שהזכרנו לעיל.